

W. MARINGE, WL. ENGLICHT
Polska Akademia Nauk
Warszawa

PAŃSTWOWE GOSPODARSTWA ROLNE (Zarys rozwoju w kolejnych okresach)

I

Ocena wszelkich aktualnych zjawisk gospodarczych nie może pominąć faktu, że są one w znacznej mierze konsekwencją pewnego zespołu czynników działających w okresie ubiegłym. Z drugiej strony należy zdawać sobie sprawę, że zjawiska, których jesteśmy świadkami ciężyc będą na okresie przysłym, będą na niego oddziaływać.

Może w żadnej innej dziedzinie stosunków produkcyjnych wspomniane związki przyczynowe nie są tak silne i tak nieubłagane logiczne, jak w produkcji rolniczej.

Tylko na tle lat ubiegłych i w połączeniu ze spojrzeniem w przeszłość można dokonywać prób analizy terażniejszości.

Tematem niniejszego opracowania jest zagadnienie rozwoju państwowych gospodarstw rolnych, które w przeszłości podlegały Centralnemu Zarządowi PNZ¹, a obecnie Wojewódzkim Zarządom PGR oraz Centralnym Zarządom Hodowli Elitarnej i Rybactwa.

Dla uproszczenia, choć nie jest to zupełnie ściśle, będziemy nazywać te właśnie gospodarstwa państwowymi gospodarstwami rolnymi — PGR².

W okresie bezpośrednio po uwolnieniu kraju od okupacji niemieckiej powstały one z gospodarstw wielkorolnych, będących przed wojną przede wszystkim własnością prywatną, a w niewielkiej części i także inną (państwową, fundacyjną, kościelną itp.). Ponieważ zadaniem, które postawili sobie autorzy, jest omówienie działalności i rozwoju wspomnianych gospodarstw po uspołecznieniu — w pracy niniejszej nie będziemy się zajmować ich przedwojenną historią.

Do roku 1946 państwowe gospodarstwa rolne pozostawały pod zarządem Urzędów Ziemskich, Państwowych Zakładów Chowu Koni i Państwowych Zakładów Hodowli Roślin. W styczniu 1946 r. powołano do życia obok PZChK i PZHR przedsiębiorstwo pod nazwą Państwowe Nieruchomości Ziemskie, które następnie w 1949 r. (praktycznie od 1 lipca tego roku) uległo likwidacji, a gospodarstwa wchodzące w skład tego

¹ Obok Państwowych Nieruchomości Ziemskich w okresie do 1949 r. samodzielne przedsiębiorstwo stanowiły również Państwowe Zakłady Chowu Koni.

² Opracowanie pomija gospodarstwa państwowe o charakterze doświadczalnym i naukowym, jak gospodarstwa szkół rolniczych, instytutów naukowych itp.

przedsiębiorstwa przeszły pod zarząd utworzonej wówczas Generalnej Dyrekcji PGR (później Ministerstwa PGR). W 1957 r. Ministerstwo PGR zostało zniesione i Państwowe Gospodarstwa Rolne zorganizowane na nowych zasadach znów pod kierownictwem Generalnej Dyrekcji PGR w Ministerstwie Rolnictwa.

W działalności Państwowych Gospodarstw Rolnych należy rozróżnić kilka okresów, w których zmieniały się nie tylko ramy organizacyjne ale i główne zadania gospodarstw.

W związku z tym cały okres istnienia Państwowych Gospodarstw Rolnych w latach 1946—1959 można podzielić na trzy okresy.

Pierwszym z nich jest okres lat 1946—1949, obejmujący jako główne zadania: ujęcie organizacyjne i zagospodarowanie rozrzuconej po całym kraju masy gospodarstw wielkorolnych, przejętych przez Państwo, w ogromnej większości leżących odłogiem, nawet nie zewidencjonowanych należycie, które stanowiły właściwie jedynie tereny rolnicze, częściowo uzbrojone w budowle i dysponujące w minimalnym zakresie innymi trwałymi środkami produkcji.

Zadanie to w ogólnym zarysie zostało wypełnione we wspomnianym trzechleciu.

Lata 1950—1956, a więc lata działalności Ministerstwa PGR (względnie początkowo Generalnej Dyrekcji PGR) stanowią okres rozbudowy i rozwoju działalności produkcyjnej Państwowych Gospodarstw Rolnych, który znamionuje przede wszystkim większa stabilizacja organizacyjna i znaczny wzrost środków produkcji, przy jednoczesnym wzroście zarówno ilości gospodarstw jak i powierzchni uprawnej. W związku z przejęciem dalszych licznych gospodarstw lub tylko gruntów nie zawsze całkowicie zagospodarowanych — w okresie tych siedmiu lat kontynuowane również były z coraz mniejszym jednak natężeniem prace, należące do głównych zadań okresu poprzedniego. tj. uprawa i zasiew terenów odłogujących.

Wreszcie trzeci okres działalności PGR dotyczy lat 1957—1959. Okres ten znamionują głęboko sięgające reformy administracji i organizacji PGR, wypływające z krytycznej oceny działalności lat poprzednich.

W rozważaniach naszych przyjmiemy w zasadzie podział na dwa tylko okresy: dziesięciolecie 1946—1956 i lata ostatnie 1957—1959. Jednakże, zważywszy na wspomniane pewne szczególne właściwości pierwszych trzech lat istnienia gospodarstw państwowych w toku wywodów szczegółowych, w miarę potrzeby, będziemy uwzględniać podział dziesięciolecia 1946—1956 na odpowiednie podokresy.

DZIESIĘCIOLECIE 1946—1956

Główne problemy dziesięciolecia

Ogólny obraz gospodarstw państwowych w marcu 1946 r. dobrze charakteryzują następujące ustępy sprawozdania ZC PNZ za rok 1946:

„Stan w jakim znajdowały się majątki na Ziemiach Odzyskanych w marcu 1946 r., gdy rozpoczęła się akcja ich przejmowania od Urzędów Ziemskich, malują najlepiej liczby dotyczące zasiewów ozimych z roku 1945. Ogółem zasiewy te objęły obszar ok. 75 tys. ha, tzn. ok. 9% gruntów ornych w tych majątkach (865 tys. ha) — poza tym przejęto około

26 tys. ha koniczyny i lucern, zasianych jeszcze w okresie gospodarki niemieckiej. Zasiwy ozime przejęto w stanie w najwyższym stopniu opłakanym. Znaczną ich część stanowiły właściwie „samosiewy”, powstałe wskutek niezbrania plonów w roku 1945. W okręgach zachodniopomorskich, a częściowo także na Dolnym Śląsku znaczną część zasiewów przeprowadziły oddziały wojskowe bez dostatecznego nadzoru fachowego... W rezultacie z przejętego areалу 75 tys. ha ozimin znaczną część wypadło zorać, a część okazała się w okresie żniwnym tak słaba, że trzeba było zaniechać sprzętu. Można przyjąć, że z przejętego areálu ozimin zbiory dokonano na obszarze nie większym niż 60 tys. ha, przy plonie w niektórych okręgach od 3—4 q z 1 ha...

Ogromne obszary pól, obejmujące w niektórych powiatach zwarte przestrzenie po kilka, a nawet i kilkanaście tysięcy ha, były niedostępne z powodu zaminowania. Przy pierwszych pracach wiosennych zdarzył się szereg tragicznych wypadków z powodu najechania przez traktory na miny.

Wręcz katastrofalnie przedstawiała się sprawa siły pociągowej i w ogóle inwentarza żywego... przeciętnie na 100 ha użytków rolnych w obiektach PNZ na ziemiach odzyskanych przypadało w okresie przejmowania gospodarstw: 1 koń i 3 sztuki bydła...

Blisko w trzeciej części majątków budynki spalone lub ciężko uszkodzone, pola leżące odłogiem, brak inwentarza żywego... administratorzy bezplanowo borykający się z codziennymi trudnościami, brak bezpieczeń-

Tabela 1

Stan posiadania PGR (PNZ) w 1946 r. w momencie przejęcia gospodarstw na ziemiach odzyskanych w marcu i na ziemiach dawnych w czerwcu—lipcu

Okręgi PNZ	Ilość gospodarstw	Powierzchnia w ha	
		użytków rolnych	gruntów ornych
Wschodnio-Mazurski	495	129 016	76 168
Olsztyński	700	229 039	138 485
Gdański	469	174 931	97 605
Koszaliński	339	139 322	84 572
Szczeciński	368	63 209	62 751
Lubuski	313	113 610	82 967
Jeleniogórski	427	106 208	75 157
Wrocławski	767	216 415	169 200
Opolski	332	98 845	78 014
Krakowski	91	10 448	8 346
Łódzki	237	16 913	14 185
Poznański	264	92 276	81 200
Bydgoski	292	73 424	65 308
Warszawski	293	52 485	43 399
Lubelski	233	33 183	12 143
Ogółem	5 610	1 569 624	1 089 500
w tym: ziemie odzyskane	4 210	1 270 595	864 919
ziemie dawne	1 400	278 729	224 581

Źródło: Sprawozdanie ZC PNZ z działaln. za 1946 r. Poznań r. 1947.

stwa, brak gotówki na opędzanie najważniejszych potrzeb gospodarstwa, nieraz formalny głód, gdy ani w majątku, ani w sąsiedztwie nie było najprostszycy artykułów wyżywienia — oto obraz ówczesnego położenia rzeczy”.

Tabela 2

Zasiewy roku 1945—46 w ha

Okręgi	Zasiewy ozi- me z koniczy- ną i lucerną	Zasiewy jare	Razem
Wschodnio-Mazurski	3 153	5 007	8 160
Olsztyński	3 145	13 457	16 602
Gdański	17 260	25 571	43 831
Koszaliński	17 629	27 470	45 099
Szczeciński	25 206	31 631	56 837
Lubuski	3 663	20 521	24 184
Jeleniogórski	6 828	32 905	39 733
Wrocławski	9 713	50 668	60 381
Opolski	14 498	39 153	53 651
Krakowski	2 853	5 780	8 633
Łódzki	5 425	8 186	13 611
Poznański	30 284	44 664	74 948
Bydgoski	14 792	31 463	46 255
Warszawski	7 199	9 735	16 934
Lubelski	3 016	4 165	7 181
ogółem	164 664	351 376	516 040
w tym: na ziemiach odzyskanych:	101 095	247 383	348 478
na ziemiach dawnych	63 569	103 993	167 562

Tabela 3

Pogłowie inwentarzy żywych w sztukach na 100 ha użytków rolnych

Rodzaj zwierząt	Ziemie odzyskane	Ziemie dawne
Konie	1,3	3,9
Bydło rogate	2,4	7,9
Trzoda chlewna	0,7	3,1
Owce	1,6	11,9

Przeprowadzony kameralnie w 1946 r. przybliżony szacunek środków produkcji objętych przez PNZ (PGR) przedstawia w porównaniu ze stanem przedwojennym tabela 4.

Tabela 4

Wartość środków produkcji w mln. zł z r. 1946

Środki produkcji	Przed wojną	Na dz. 30. 6. 1946	% zniszczenia
Budowle	37 100	27 800	25
Inwentarz żywy	14 820	1 605	90
Inwentarz martwy	10 300	665	93,5

Naszkiecowany wyżej zarys wyjściowego stanu państwowych gospodarstw rolnych w chwili utworzenia przedsiębiorstwa pod nazwą „Państwowe Nieruchomości Ziemskie” wyznaczył problematykę prac i usiłowowań kolejnych władz kierujących całokształtem działalności tych gospodarstw.

Oto główne problemy tych prac:

- a) Stan posiadania i jego płynność
- b) Likwidacja odłogów
- c) Odbudowa środków produkcji
- d) Zatrudnienie i mechanizacja
- e) Stworzenie i organizacja nadbudowy administracyjnej PGR (PNZ).

Stan posiadania. Wykonywanie zadań państwowych gospodarstw rolnych w znacznej mierze utrudniała płynność stanu posiadania.

W początkowym okresie istnienia państwowym gospodarstwom rolnym powierzono obok terenów przeznaczonych w zasadzie do trwałego użytkowania również poważne ilości obiektów, które tylko przejściowo miały się znaleźć w administracji państwowej. Obiekty te, z góry przeznaczone do parcelacji, władze kierujące pracami gospodarstw państwowych miały obowiązek częściowego chociaż ich zagospodarowania, aby przyszli osadnicy uzyskali zbiory w pierwszym roku swej gospodarki. Obok obiektów przeznaczonych na parcelację i osadnictwo — inne obiekty przekazywano instytucjom i przedsiębiorstwom na cele zaopatrzeniowe, naukowo-doświadczalne itp. Trzeba przy tym podkreślić, że przeznaczenie poszczególnych obiektów nie było trwałe. Gospodarstwa przeznaczone początkowo na parcelację zatrzymywano nieraz w trwałej administracji państwowej i odwrotnie, gospodarstwa, które miały wyznaczoną rolę tzw. ośrodków kultury rolnej i z tą myślą były zagospodarowywane, przekazywane były często spółdzielniom produkcyjnym, spółdzielniom parcelacyjnym lub na rzecz indywidualnych osadników.

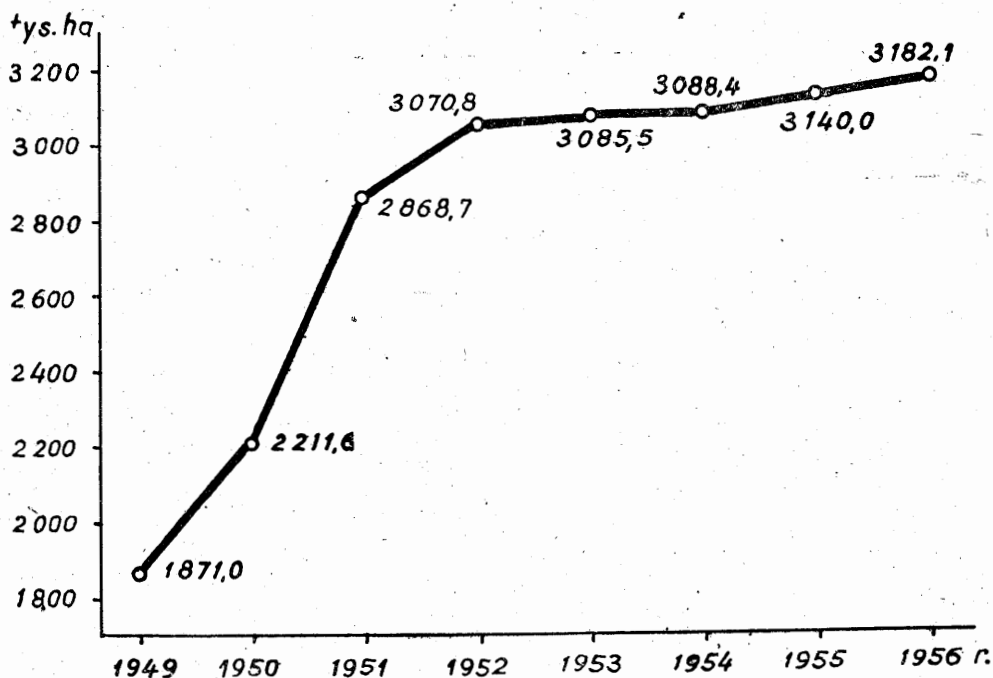
Poza tym z ogólnej ilości gospodarstw pofolwarcznych na ziemiach odzyskanych tylko pewna część przypadła w 1946 r. gospodarstwom państwowym, reszta zaś znajdowała się przejściowo w rękach armii lub zarządów poszczególnych przemysłów, kolei, więziennictwa itp. Zwłaszcza w latach 1946, 1947 i 1948, stopniowo przydzielano gospodarstwom państwowym coraz to nowe obiekty. W miarę postępów likwidacji skutków działań wojennych, jak odminowanie terenów, czy osuszanie zatopionych gruntów (Żuławy, mady nadodrzańskie) również tego rodzaju tereny obejmujące wiele tysięcy hektarów, sukcesywnie przydzielano gospodarstwom państwowym. W rezultacie istniał stały obrót ziemią, co przy szczupłości środków produkcji hamowało postępy gospodarcze na obiektach trwale użytkowanych.

Dla ilustracji podajemy, że w jednym tylko roku 1946 (w ciągu około 6 miesięcy) przekazano na parcelację z górą 150 tys. ha, a mimo to stan posiadania użytków rolnych PNZ wykazywał w tym czasie zmniejszenie powierzchni nie wiele tylko przekraczające 50 tys. ha. Podobnie układał się stan posiadania w całym okresie pierwszego trzylecia. Mimo przekazania setek tysięcy hektarów na cele parcelacji i osadnictwa oraz in-

nym instytucjom i przedsiębiorstwom, stan posiadania PNZ w roku 1949 nieznacznie tylko różnił się od początkowego stanu z roku 1946.

	1946 r.	1949 r.
Powierzchnia użytków rolnych ha	1 570 000	1 538 000
„ gruntów ornych ha	1 089 000	1 065 000

Począwszy od roku 1949, kiedy to tworzącej się wówczas Generalnej Dyrekcji PGR przekazano obok spuścizny po PNZ znaczną ilość gospodarstw znajdujących się uprzednio w rękach innych użytkowników, stan posiadania PGR wykazuje znaczny wzrost, szczególnie raptowny w okresie 1949—1952.

Powierzchnia ogólna Państwowych Gospodarstw Rolnych w latach 1949—1956 wg stanu na dzień 30. VI. każdego roku

Jak widać z podanego wykresu, w roku 1956 powierzchnia ogólna gospodarstw PGR osiągnęła 3182 tys. ha, a więc w stosunku do stanu wyjściowego w roku 1949 wzrosła o 1311 tys. ha, tj. prawie o 71%.

Stały obrót ziemią trwał w całym okresie 1949—1956, podobnie jak w pierwszych trzech latach, jednakże nasilenie zmian stopniowo malało. Ostatnie 4 lata przyniosły pewne ustabilizowanie powierzchni. Niemniej, według danych sprawozdania PGR z wykonania planu 6-letniego, tylko $\frac{2}{3}$ ogólnego areału było w stałym posiadaniu PGR (w latach 1946—1949 ca $\frac{1}{3}$).

Tabela 5

Stan posiadania PGR w dniu 31. XII. 1956 r.

Województwo	Liczba gospodarstw	Powierzchnia w tys. ha		
		gruntów ogółem	użytków rolnych	gruntów ornych
Warszawskie	214	58,0	45,3	35,6
Bydgoskie	549	246,3	189,6	167,4
Poznańskie	612	293,6	251,2	218,9
Łódzkie	127	33,6	26,1	20,8
Kieleckie	73	16,7	9,8	7,4
Lubelskie	168	78,0	58,9	41,3
Białostockie	268	142,4	99,8	71,9
Olsztyńskie	830	490,3	351,6	264,8
Gdańskie	483	205,6	164,3	127,6
Koszalińskie	813	446,9	370,2	316,3
Szczecińskie	535	375,3	311,9	244,5
Zielonogórskie	449	203,6	175,5	141,5
Wrocławskie	807	290,2	255,4	214,7
Opolskie	262	102,6	93,8	80,6
Katowickie	116	31,1	24,9	20,3
Krakowskie	42	9,1	5,8	3,7
Rzeszowskie	198	158,8	136,6	44,4
Polska razem	6 556	3 182,1	2 570,7	2 021,7

Omówiona płynność stanu posiadania, zwłaszcza przy niedostatku środków produkcji powodowała niesłychane trudności w całym dziesięcioleciu 1946—1956, przede wszystkim w zakresie organizacyjnym. Należy podkreślić, że zmiany w stanie znajdujących się w posiadaniu PGR gruntów koncentrowały się szczególnie w niektórych województwach (np. sięgające dziesiątków tysięcy hektarów powierzchnie gruntów przejętych na Żuławach Gdańskich, w województwie Lubelskim, w Rzeszowskim, Olsztyńskim itp.), wywołując konieczność tworzenia wielu zupełnie nowych jednostek gospodarczych na terenach całkowicie pustynnych.

Rzecz zrozumiała, że takie zmiany musiały pociągnąć za sobą nie tylko konieczność ogromnych, coraz to nowych i nieraz nie przewidywanych inwestycji, ale także trudny werbunek ludzi do pracy ze względu na możliwość zapewnienia im jedynie najbardziej prymitywnych warunków bytowania.

Zmiany ilości jednostek gospodarczych i areалу gruntów w poszczególnych województwach, zmuszał do przeorganizowywania władz zarządów okręgowych a nawet centralnych.

Zaburzenia organizacyjne wywołane płynnością stanu posiadania odbijały się wysoce niekorzystnie na wynikach gospodarowania przy scentralizowanym systemie zarządzania, z natury rzeczy mniej elastycznym i wolniej reagującym na terminowe potrzeby decyzji gospodarczej.

Likwidacja odłogów. Jak wspomnieliśmy na wstępie, problem odłogów był dominujący w gospodarce państwowych gospodarstw w okresie

lat 1946—1949, jednakże i w następnym 6-leciu problem ten był nadal aktualny. W latach 1950—56 likwidacja odlogów trwała nadal przede wszystkim wskutek przejmowania nowych niezagospodarowanych terenów, bądź to leżących odlogiem od czasu ustania działań wojennych bądź też odlogów wtórnych (grunty pozostawiane bez uprawy i opuszczane przez osadników).

Tabela 6

Likwidacja odlogów w latach 1949—1956

Lata	Powierzchnia zlikwidowanych odlogów w ha
1949	137 000
1950	110 900
1951	120 200
1952	100 200
1953	25 300
1954	35 000
1955	17 400
Razem	546 000

Stan odlogów
na dzień 30. VI. 56

est. w.

Łączna powierzchnia zlikwidowanych przez państwowe gospodarstwa rolne w 10-leciu 1946—1956 odlogów paro- i wieloletnich, przekraczała półtora miliona hektarów. Zagospodarowanie terenów odlogowych przedstawiało olbrzymi problem nie tylko z punktu widzenia nakładów pracy i środków produkcji, lecz także z przyczyn organizacyjnych, jeśli się zważy, że wchodziły tu w grę obiekty martwe, co najwyżej uzbrojone częściowo w budynki i maszyny, bez inwentarza żywych i zapasów, a przede wszystkim całkowicie wyludnione.

Rok 1956 w zasadzie zamyka okres zagospodarowywania ziem leżących odlogiem.

Odbudowa środków produkcji. Wielkość zniszczeń wojennych wymagała ogromnych nakładów. Zaspokojenie potrzeb w zakresie odbudowy środków produkcji nie mogło znaleźć rozwiązania w ciągu kilku lat. Odbudowa musiała rozciągnąć się na okres przekraczający omawiane dziesięciolecie, ze względu na szczupłość środków finansowych i materiałowych, jakie Państwo mogło przeznaczyć na te cele, zwłaszcza w pierwszych latach powojennych. W związku z tym zachodziła konieczność ustalania w poszczególnych okresach hierarchii pilności potrzeb inwestycyjnych. W ciągu 10-lecia hierarchia najpilniejszych potrzeb ulegała zmianom, przy czym jako kryterium pierwszeństwa przyjmowano zasadę tzw. „wąskiego gardła”.

W pierwszym okresie „wąskie gardło” stanowiła np. siła pociągowa, bez powiększenia której nie można było przeprowadzić uprawy gruntów leżących odlogiem, nawet w gospodarstwach o warunkach stosunkowo najbardziej sprzyjających zagospodarowaniu.

W latach 1948—1949, po zagospodarowaniu obiektów mniej zniszczonych, „wąskim gardłem” stały się zabudowania gospodarcze i mieszkalne.

Już w początkowych latach planu 6-letniego zaczęła na pierwsze miejsce występować sprawa pogłowia inwentarza nawozowego, a więc przede wszystkim bydła.

Oczywiście, w poszczególnych rejonach hierarchia potrzeb kształtowała się różnie, jednak w skali krajowej odbudowa środków produkcji w 10-leciu koncentrowała się najpierw na nakładach na siłę pociągową, następnie na budynki mieszkalne i gospodarcze, a wreszcie na inwentarz żywy.

Taka kolejność nakładów musiała znaleźć swoje odbicie w kształtowaniu się osiąganych rezultatów produkcji. Odziedziczone po Niemcach tereny rolnicze zagospodarowane były na ogół intensywnie. Wyposażone obficie w budynki, inwentarze martwe oraz siłę pociągową, dysponowały też dużą ilością inwentarzy żywych, dzięki czemu gleba znajdowała się w stosunkowo wysokiej kulturze. Po wojnie, w bardzo wielu całkowicie zniszczonych gospodarstwach zastano jeszcze dość znaczne zapasy obornika, które zużytkowano w miarę obejmowania uprawą coraz to nowych terenów w pierwszych latach gospodarki. Odłożenie z konieczności nakładów na powiększenie ilości bydła rogatego na okres późniejszy, musiało spowodować po kilku latach stopniowe jałowienie gleby, zwłaszcza na gruntach piaskowych. Jeśli dodać do tego na ogół zużyty i niekompletny park maszyn uprawowych oraz ogromne zachwaszczenie pól, będące wynikiem istnienia przez szereg lat poważnych kompleksów odłogów, a wreszcie początkowo całkowicie nie wystarczającą, a potem ciągle jeszcze skromną siłę pociągową i niedostateczną załogę — należało oczekiwać, że po początkowym okresie stosunkowo znacznego wzrostu plonów, wystąpi zahamowanie postępu a nawet cofnięcie się.

Po pierwszych latach bardzo szybkiego wzrostu pogłowia zwierząt, następny okres, począwszy od roku 1950, charakteryzuje się stałym, ale już wolniejszym przyrostem pogłowia zwierząt gospodarskich. Stan jego w 1956 r. znajdował się jeszcze poniżej ilości zapewniającej dostateczne nawożenie organiczne powierzchni uprawnej.

Tabela 7
Pogłowia zwierząt gospodarskich w PGR w sztukach na 100 ha użytków rolnych

Rodzaj zwierząt	1946 r.	1949 r.	1955 r.	1956 r.
Konie	1,5	5,7	9,1	9,1
Bydło rogate	3,2	11,9	21,7	23,7
Trzoda chlewna	1,0	16,8	37,7	38,1
Owce	3,4	5,8	13,4	13,6

Nadto, niezależnie od niedość szybkiego wzrostu pogłowia zwierząt, zwłaszcza bydła, jakość pogłowia stała z końcem 10-lecia na niskim poziomie. Przyczyną złej jakości pogłowia było wiele, ale niewątpliwie poważną rolę odegrało tu dokupno sztuk lichej wartości na rynku krajowym, złe aklimatyzowanie się materiału importowanego, a wreszcie niedostateczna baza paszowa i niefachowa obsługa.

Ta licha jakość, zwłaszcza bydła, musiała oczywiście działać hamująco na postępy produkcyjne i stanowi obciążenie dla gospodarki PGR do chwili obecnej.

W podobny sposób oddziaływał stale pogarszający się stan melioracji rolnych. W roku 1947 materiały zebrane drogą ankiety przez zarząd cen-

tralny PNZ wykazywały potrzeby nowego drenowania na obszarze około 50 tys. ha gruntów ornych, renowacji sieci drenarskich na powierzchni około 100 tys. ha oraz nowych melioracji łąk na obszarze około 10 tys. ha i renowacji urządzeń melioracyjnych na około 35 tys. ha łąk.

Wobec braku dostatecznych środków pieniężnych i niezbędnego zaopatrzenia materiałowego, prace melioracyjne miały być przeprowadzane stopniowo po dokonaniu szczegółowych ekspertyz w ciągu szeregu kolejnych lat.

Późniejsze zmiany w stanie posiadania gospodarstw państwowych, zmieniły oczywiście powyższy obraz, wykazując znacznie większe potrzeby. Należy jednak podkreślić, że w całym dziesięcioleciu 1946—1956 sprawa inwestycji melioracyjnych, szczególnie na gruntach ornych, została poważnie zaniedbana i wspomniany uprzednio plan nie był realizowany. Powodowało to coraz większe ujemne oddziaływanie zużytej, a częściowo zdewastowanej sieci drenów i zanikanie użyteczności trwałych użytków zielonych wielkiej ilości gospodarstw.

Z punktu widzenia trwałych środków produkcji można więc scharakteryzować cały okres dziesięciolecia jak następuje: brak budynków, maszyn i narzędzi, zużycie lub zniszczenie urządzeń melioracyjnych, brak siły pociągowej i żywego inwentarza produkcyjnego uzupełniany tylko stopniowo i w niedostatecznej mierze z racji braku odpowiednich środków pieniężnych i trudności na rynku — wszystko to sprzyjało ubożeniu i pogarszaniu się struktury gleby oraz zachwaszczaniu pól.

Czynnikiem utrudniającym gospodarke, zwłaszcza w pierwszych latach powojennych, był także brak pieniężnych środków obrotowych zapewniających sprawność i terminowość procesów produkcyjnych, a także wadliwy system finansowania produkcji.

Zatrudnienie i mechanizacja. W ciągu całego dziesięciolecia występowały, zwłaszcza na ziemiach odzyskanych, trudności w związku ze skompletowaniem stałej załogi robotniczej i werbunkiem robotników sezonowych na okresy szczytowego zapotrzebowania robocizny. Głównymi przyczynami tego stanu rzeczy były: wyludnienie okolic, w których koncentrowało się gros gospodarstw państwowych; wyjazd do Niemiec kilkudziesięciu tysięcy pozostałych niemieckich robotników rolnych, przejście byłej służby folwarcznej na własne gospodarstwa — dzięki parcelacji gospodarstw obszarniczych, odpływ ludności wiejskiej, przede wszystkim młodzieży, do miast i ośrodków przemysłowych, brak pomieszczeń mieszkalnych w nowo powstających PGR, stosunkowo niskie wynagrodzenie za pracę oraz sui generis konserwatyzm ludności rolniczej na gęściej zaludnionych ziemiach dawnych, niechętniej do porzucania rodzinnych okolic i znajomego środowiska.

Akcje społeczne mobilizujące na okres pilnych prac polowych siły robocze spośród pracowników miejskich, młodzieży szkolnej i uniwersyteckiej, nie zawsze dawały rezultat dodatni, a z reguły dostarczały pracownika o wiele mniej wydajnie pracującego, a zatem stosunkowo kosztownego. Wyjątek dodatni stanowiła pomoc oddziałów wojskowych.

Trudności wynikające z niedostatku rąk roboczych mogły być teoretycznie łagodzone czy wręcz usuwane poprzez mechanizację wielu czyn-

ności produkcyjnych, zwłaszcza związanych ze sprzętem ziemiopłodów. Praktycznie — ogrom potrzeb inwestycyjnych i znajdujący się dopiero w fazie początkowej rozbudowy krajowy przemysł maszyn rolniczych, powodowały niemożność wprowadzenia do produkcji drogich i skomplikowanych maszyn i urządzeń, zastępujących pracę człowieka.

W pierwszych latach poza takimi maszynami, jak kopaczki (przeważnie starego typu), żniwiarki, żniwiarko-wiązałki i kosiarki — PGR dysponowały tylko znikomą ilością kombajnów zbożowych. W okresie planu 6-letniego większą ilość kombajnów zbożowych dostarczono w ostatnich trzech latach (1742 szt), przy czym brak sprzętu współpracującego uniemożliwiał zastosowanie kompleksowej mechanizacji sprzętu ziób i nie dawał w efekcie pożądaných wyników. Zawiodły również w okresie planu 6-letniego dostawy kombajnów buraczanych i ziemniaczanych. Dostarczony sprzęt niedostosowany był do naszych warunków pracy, bądź wadliwy konstrukcyjnie.

Traktory, maszyny do uprawy i pielęgnacji roli, nawożenia organicznego, omłotu, czyszczenia nasion itp. park maszynowy w ciągu omawianego 10-lecia nie został jeszcze należycie skompletowany.

Do ogólnego obrazu problematyki 10-lecia w zakresie stanu posiadania trwałych i obrotowych środków produkcji oraz zatrudnienia — dodać należy trudności wynikłe z licznych usterek organizacyjnych przedsiębiorstwa.

Organizacja nadbudowy organizacyjnej PGR. Okres 10-lecia odznacza się pełną centralizacją kierownictwa PGR. Jeśli w pierwszych latach ujęcia organizacyjnego gospodarstw i zagospodarowania odłogów, przy niedostatku dosłownie wszystkich środków produkcji i praktycznie nieistniejącej lub bardzo ograniczonej produkcji krajowej, oraz niedostatku dostaw zagranicznych we wszystkich prawie dziedzinach niezbędnego zaopatrzenia PGR, centralizacja była złem koniecznym, o tyle w okresie późniejszym stawała się ona, zwłaszcza w ostatnich latach 10-lecia wyrażnym błędem. W miarę wzrostu produkcji krajowej i dostaw z rynków zagranicznych, w miarę likwidacji odłogów, krzepnięcia organizacyjnego PGR i zaspokajania najniezbędniejszych potrzeb inwestycyjnych — stopniowa decentralizacja metod kierowania produkcją stawała się coraz bardziej potrzebna. Tymczasem odwrotnie, w okresie planu 6-letniego aż do roku 1956 włącznie, poczynając od drobiazgowego planowania nie tylko produkcji, ale nawet zabiegów produkcyjnych, poprzez zaopatrzenie i zbyt — całość gospodarki coraz silniej była ujmowana w karby scentralizowanej decyzji. W rezultacie i ta już trudna gospodarka stawała się jeszcze trudniejsza i bardziej skomplikowana. Ujemne oddziaływanie centralizacji planowania i zarządzania w 10-leciu zostało już w okresie lat 1956—58 wszechstronnie naświetlone, nie będziemy zatem dłużej się nad tym tematem zatrzymywać.

Obok błędnych zasad planowania i zarządzania, należy jak najsilniej podkreślić jako specyficzną cechę 10-lecia brak stabilizacji w zakresie struktury nadbudowy administracyjnej oraz płynność i niski poziom kadry pracowniczej. Oba te czynniki pogłębiały trudności w usprawnieniu produkcji PGR, a w konsekwencji w osiągnięciu dodatnich wyników gospodarczych.

Krytyczna ocena działalności PGR w okresie 10-lecia

Oceniając w dużym skrócie działalność PGR w okresie 10-lecia, można w następującym wyliczeniu ująć główne czynniki oddziaływające niekorzystnie na przebieg linii rozwojowej, stanu zagospodarowania i postępów produkcji.

Czynniki obiektywne, niezależne od każdorazowego kierownictwa PGR:

- 1) olbrzymie zniszczenia powojenne,
- 2) dwoistość funkcji gospodarczych zwłaszcza w okresie 1946—1949 (gospodarka na obiektach znajdujących się teoretycznie w trwałym posiadaniu PGR i zagospodarowywanie terenów przeznaczonych na parcelację),
- 3) płynność stanu posiadania trwająca przez prawie całe 10-lecie,
- 4) stały niedostatek środków produkcji trwałych i obrotowych,
- 5) niedostosowanie działalności aparatu zaopatrującego (przemysłu i handlu) oraz aparatu skupu do potrzeb i możliwości produkcyjnych PGR, m. in. w zakresie odstaw i dostaw dyktowanych z góry i przypadających w terminach najmniej odpowiednich z punktu widzenia rolniczego cyklu produkcyjnego,
- 6) niedostatek siły roboczej przy jednoczesnej niemożności kompleksowego zmechanizowania najbardziej pracochłonnych czynności produkcyjnych.

W rezultacie niedostatecznego i złej jakości pogłowia zwierząt, braków w zestawie maszyn rolniczych, małej siły pociągowej, niedostatku rąk roboczych, zaistniały obiektywne warunki sprzyjające stopniowemu cofaniu się kultury i wydajności gleby.

Poza powyższymi warunkami obiektywnymi można wyliczyć szereg błędów zawinionych, wynikających z niewłaściwej decyzji władz kierowniczych PGR.

Do tej grupy czynników, hamujących lub wręcz wpływających na obniżanie wyników produkcyjnych, zaliczyć można — poza błędami w zakresie decyzji agro- i zootechnicznych oraz w polityce inwestycyjnej — przede wszystkim:

- 1) system nadmiernej centralizacji w metodzie kierowania PGR, zwłaszcza w planowaniu produkcji,
- 2) nieuchwycenie właściwych metod kontroli, nadzoru i instruktażu,
- 3) zaniedbanie, lub niewłaściwe postawienie zagadnienia analizy ekonomicznej działalności gospodarstw i osiąganych przez nie wyników,

Tabela 8

Rośliny	Plony w q/ha			
	L a t a			
	1947	1949	1950—55	1956
Cztery główne zboża	11,0	14,6	12,3	12,1
Ziemiaki	125,0	96,0	93,5	106,0
Buraki cukrowe	165,0	156,0	155,0	130,0
Oleiste	—	9,8	6,5	6,0

4) nadmierną rozbudowę aparatu administracyjnego przy tolerowaniu płynności i niskiego poziomu kadry, zwłaszcza terenowej.

Wyliczone czynniki grupy drugiej w powiązaniu i na tle czynników grupy pierwszej musiały prowadzić do stałego pogarszania się stanu produkcyjnego i finansowego PGR.

Tabela 9

Przeciętne wydajności produkcji zwierzęcej w latach 1946—1956

Wyszczególnienie	L a t a				
	1947	1949	1950	1955	1956
Mleka rocznie od 1 krowy kg	2000	2306	.	2273	2198
Wełny rocznie od 1 owcy kg	—		2,9	2,6	2,3
Odchów źrebiąt od 100 klaczy			27,4	18,1	21,7
„ cieląt od 100 krów			72,9	78,2	80,0
„ prosiąt od 1 maciory			7,9	7,7	8,3
„ jagniąt od 100 matek			68,6	62,2	65,4

Tabela 10

Produkcja na sprzedaż (odstawy) w przeliczeniu na 100 ha użytków rolnych

Wyszczególnienie		L a t a		
		1950	1955	1956
4 zboża	ton	27,1	27,9	18,7
Zywiec wołowy	q	10,4	8,16	10,1
Zywiec cielęcy	q	0,4	0,9	1,3
Zywiec wieprzowy	q	16,3	27,0	23,4
Zywiec barani	q	0,3	0,4	0,6
Mleko	tys. ltr	6,0	15,2	15,6
Wełna	q	0,2	0,4	0,3

Podane zestawienia stwierdzają, że w zakresie produkcji roślinnej tendencja postępu rozwojowego zaznaczała się wyłącznie w okresie pierwszych paru lat, natomiast w okresie 6-latki (1950—1955) nastąpiło wyraźne cofnięcie się. Rok 1956 nie przyniósł poprawy. Podobnie układały się wskaźniki wydajności produkcji zwierzęcej.

W zakresie dostaw na rynek, a więc produkcji towarowej liczby lat 1950—1955 dla 4 zbóż są o tyle niemiernodajne, że nie uwzględniają zakupów zboża wiosną wskutek dostaw jesiennych i zimowych przekraczających istotną tówarowość gospodarstw.

W zakresie produkcji zwierzęcej nastąpił znaczny wzrost produkcji towarowej mleka spowodowany wzrostem pogłowia krów. Z podobnych przyczyn wzrosły odstawy żywca cielęcego, wieprzowego i baraniego. Natomiast, jak widać z tabeli charakteryzującej wydajność produkcyjną — wzrost produkcji towarowej nie był niestety rezultatem zwiększenia się wydajności.

Zbyt mała i raczej wykazująca tendencje malejące produkcja nie była w stanie zapewnić PGR-om pokrycia nakładów produkcyjnych, czego rezultatem były wykazywane przez PGR począwszy od 1950 r. stale rosnące straty finansowe.

W roku 1956 straty na produkcji roślinnej i zwierzęcej kształtowały się jak następuje:

Produkcja roślinna — strata —	3 052 100	tys. zł.
„ zwierzęca — „ —	1 212 800	„ „
Razem strata	4 264 900	„ „

Zyski przynosiły jedynie zakłady przemysłu rolnego podległe Zarządowi Przemysłu Rolnego PGR.

Powyższa ocena krytyczna dotyczy PGR jako całości i nie wdaje się w przegląd gospodarki w poszczególnych rejonach czy grupach gospodarstw. Należy jednak podkreślić, że w całym okresie dziesięciolecia pewna ilość gospodarstw mimo wszelkich trudności technicznych i organizacyjnych potrafiła osiągać stałe postępy produkcyjne. Zwłaszcza na ziemiach dawnych liczba tych gospodarstw była stosunkowo znaczna. Np. gospodarstwa podległe Zarządowi Wojewódzkim w Łodzi i w Kielcach znajdują się dziś pod względem wyników produkcyjnych na względnie wysokim poziomie, o czym piszemy na innym miejscu.

Trzechlecie 1957—1959

Naszkicowany wyżej pobieżny obraz działalności PGR w 10-leciu 1946—1956 zawiera zasadnicze przesłanki, które stały się podstawą wyjściową reform.

Zarówno pogarszające się wyniki produkcyjne PGR jak i sięgające wielkich sum łączne straty finansowe gospodarstw zmuszały do wszechstronnego przeanalizowania istniejącego stanu rzeczy i energicznego przeciwdziałania, oraz radykalnych zmian przede wszystkim w strukturze organizacyjnej tego wielkiego przedsiębiorstwa.

Biorąc ogólnie reorganizacja miała na celu:

- decentralizację metod zarządzania gospodarstwami,
- redukcję personelu nadbudowy administracyjnej,
- uproszczenie i usprawnienie systemu planowania, księgowości i finansowania gospodarstw,
- ustalenie systemu skutecznych bodźców ekonomicznych,
- podniesienie poziomu kadr,
- zracjonalizowanie kierunków produkcji i systemu gospodarki,
- zrewidowanie stanu posiadania gospodarstw obciążonych gruntami bądź nie nadającymi się do uprawy, bądź z racji położenia terenowego wybitnie utrudniającymi ich racjonalną organizację.

Jak już wspominaliśmy, ogólny postęp i rozwój gospodarczy kraju osiągnięty w okresie dzielącym nas od zakończenia działań wojennych 14 lat zmienił w znacznym stopniu warunki produkcji rolniczej. W ciągu tych 14 lat miał miejsce znaczny rozwój krajowej produkcji przemysłowej, dzięki czemu zaopatrzenie w artykuły przemysłowe zarówno stanowiące gotowe środki produkcji rolniczej, w szczególności maszyny i nawozy mineralne, jak i materiały budowlane niezbędne dla inwestycji budowlanych — uległo znacznej poprawie, pozwalając w poważnym stopniu na rozluźnienie rygorów gospodarki scentralizowanej. Z drugiej strony towarowa produkcja rolnicza kraju zwiększyła się na tyle, że problem interwencji organów centralnego planowania w zakresie szczegółowego

ustalania asortymentu produktów rolnych wytwarzanych przez gospodarstwa państwowe stracił w znacznej mierze uzasadnienie.

Gospodarka rygorystycznie scentralizowana wymagała w PGR odpowiednio rozbudowanego aparatu administracyjnego szczebli wyższych i zwiększała niepomniernie koszty PGR. W podobny sposób w sensie zwiększenia wydatków na administrację działały: skomplikowany system planowania, rachunkowości i finansowania produkcji. Reformy „popaźdźnikowe” zmierzały do osłabienia ujemnego działania tych czynników przez decentralizację gospodarki i możliwe uproszczenie metod zarządzania nimi.

Nastąpiła likwidacja zespołów PGR i usamodzielnienie gospodarstw w zakresie zarządu gospodarstwami, a w szczególności decyzji planistycznej. Naturalną i konieczną konsekwencją takiego postawienia sprawy było uproszczenie systemu planowania, księgowości i finansowania produkcji.

Usamodzielnienie gospodarstw i wspomniane uproszczenia czynności formalno-administracyjnych pozwoliły nie tylko na zapewnienie prymatu w zajęciach kadry terenowej zagadnieniom agro-technicznym ale także na znaczną redukcję aparatu administracyjnego zarówno terenowego (zespoły, zjednoczenia, zarządy centralne) jak i centralnego (Ministerstwo). Osiągnięte w ten sposób oszczędności musiały spowodować znaczną redukcję kosztów ogólnych.

Wyliczone wyżej zmiany wpłynęły wprawdzie na obniżkę kosztów, nie oddziaływały jednak bezpośrednio ani na wielkość, ani na postępy produkcji. W tym zakresie pomyślano o innych środkach. Wybrano, jak się wydaje, właściwą drogę, a mianowicie system odpowiednich bodźców ekonomicznych. Przede wszystkim przywrócono właściwą rangę wskaźnikowi rentowności, a zatem przyjęto zasadę opłacalności produkcji. W związku z przyjęciem tej zasady wprowadzono zmiany w systemie cen na produkty rolnicze w sensie zapewnienia ich opłacalności, pozostawiając kierownictwu gospodarstw troskę o oszczędną gospodarkę i racjonalną organizację produkcji. Jednocześnie zmieniono system płac uzależniając, w większym niż dotąd zakresie, ich wysokość od osiągniętych rezultatów gospodarczych.

Zainteresowanie załogi wzmocniono nadto przez stworzenie w gospodarstwach rad robotniczych, zapewniając załodze udział w zasadniczych decyzjach gospodarczych, planowaniu produkcji, kontroli wykonywania planów produkcyjnych, stosunkach zatrudnienia itp.

Wszelkie, nawet najlepiej pomyślane środki natury organizacyjnej czy prawno-administracyjnej mogą oczywiście działać dodatnio jedynie wówczas gdy zapewniony jest dostatek środków produkcji.

Trzeba więc było zapewnić dostateczną masę potrzebnych artykułów na rynku zaopatrzeniowym i wybrać takie formy finansowania produkcji, które pozwalałyby przy zachowaniu koniecznej dyscypliny, na terminowe dostarczenie gospodarstwom niezbędnych środków pieniężnych. Oba te problemy zostały wzięte pod uwagę.

Zaopatrzenie w środki produkcji zostało zdecentralizowane w sensie pozostawienia gospodarstwom wolnej ręki w zakupywaniu wszystkich środków zużywanych w toku procesu produkcyjnego. Wyjątek stanowi zaopatrzenie w węgiel. Zarządzeniem Ministerstwa Rolnictwa z dn. 30

grudnia 1958 r. zezwolono na sprzedaż „odbiorcom gwarantującym korzystniejsze warunki” szeregu produktów rolnych, jak np. warzywa, ziemniaki, owoce, kwiaty, groch konsumpcyjny, drób rzeźny, ryby słodkowodne itp. Transakcje sprzedaży produktów zreglamentowanych zawierają samodzielnie gospodarstwa odstawiając produkty do wyznaczonych miejsc skupu. System ten zabezpiecza w zasadzie uzgodnienie dogodnych terminów dostaw i odstaw dla każdego gospodarstwa.

Dotychczasowy system finansowania produkcji oparty na wycenie nakładów na produkcję w toku i uzależniającego od wielkości tych nakładów oddawane gospodarstwu do dyspozycji środki obrotowe okazał się zbyt skomplikowany i wymagający równie skomplikowanej rachunkowości kalkulacyjnej. Zastąpienie go przez system finansowania „pod plan”, a więc dostarczanie gospodarstwu środków pieniężnych stosowanie do przewidywań planu finansowo-gospodarczego stanowi ogromne uproszczenie i ułatwienie gospodarki finansowej zapewniając jednocześnie niezbędną kontrolę obrotu pieniężnego gospodarstwa. Pozwala on także na prowadzenie rachunkowości uproszczonej.

Nawet najlepsza sytuacja w zakresie warunków produkcji nie może jednak dać pomyślnych rezultatów, jeśli kierownictwo i załoga nie wykazują koniecznych kwalifikacji. Wspomnieliśmy już poprzednio o niskim na ogół poziomie kierowników gospodarstw.

Tabela 11

Kadry (ankieta 1. I. 1958 r.)

Wyszczególnienie	Z wykształceniem					Ogółem osób
	wyższym		średnim		podstaw. i bez podstaw.	
	rolniczym	innym	rolniczym	innym		
Kierownicy gospodarstw	209	161	1971	415	2736	5492
Pracownicy ekon. finansowi i administracyjni	68	100	799	3704	8230	12901

Z tablicy 11 wynika, że w grupie kierowników gospodarstw wykształcenie wyższe posiadało 6,7% osób w czym tylko 3,8% wyższe wykształcenie rolnicze; wykształcenie średnie 43,4%, w czym 36% średnie rolnicze. Pozostali tj. 49,9% posiadali zaledwie wykształcenie podstawowe. Łącznie wykształcenie rolnicze średnie i wyższe posiadało 40,4% kierowników gospodarstw. Pozostałe blisko 60% nie posiadało odpowiednich kwalifikacji fachowych.

Realna wartość, obliczona wg cen rynkowych, majątku administrowanego przez PGR odpowiada wartości rzędu około 100 miliardów zł., z czego połowa, tj. majątek ok. 50 miliardów zł administrowana jest przez ludzi z wykształceniem zaledwie podstawowym, a tylko 4% wartości ok. 4 miliardów zł kierowana jest przez osoby o pełnowartościowych kwalifikacjach.

W tych warunkach oczywiście najlepsze zasady organizacji przedsiębiorstwa i wszelkie stosowane bodźce ekonomiczne nie mogą posunąć naprzód sprawy postępu i rozwoju gospodarczego PGR. Dlatego również i ten problem został uwzględniony w zespole zastosowanych środków naprawy.

W pierwszym rządzie pomyślano o wychowankach wyższych szkół i techników rolniczych, których poważny odsetek w latach ubiegłych bądź szukał zatrudnienia biurowego w administracji rolniczej wyższych szczebli, czy instytucjach rolniczych, unikając pracy w gospodarstwach, bądź wręcz przechodził do innych zawodów. Dla nowych roczników tych absolwentów zorganizowano praktyki w wybranych gospodarstwach, zapewniając im możliwie dobre przekształcenie praktyczne pod kierownictwem ludzi posiadających zarówno odpowiednią wiedzę teoretyczną jak i długoletnią praktykę rolniczą. Dzięki temu młodzi rolnicy po ukończeniu studiów rolniczych mają możliwość uzupełnienia swej wiedzy teoretycznej praktyką w gospodarstwach dobrze zorganizowanych i dobrze prowadzonych. Z biegiem lat przeszkoleni praktycznie młodzi rolnicy stopniowo przejmować będą stanowiska kierowników gospodarstw opuszczane przez ludzi o niedostatecznych kwalifikacjach lub weteranów rolnictwa.

Przewidziano również specjalny system szkoleniowy stwarzający możliwości uzupełnienia teoretycznej i praktycznej wiedzy fachowej przez rolników zajmujących dziś stanowiska kierownicze a posiadających pewne braki czy to w wykształceniu rolniczym, czy w doświadczeniu praktycznym.

Nie wdając się w szczegóły wspomnianego systemu należy podkreślić, że dzięki podziałowi kierowników na grupy o różnym przygotowaniu teoretycznym i praktycznym i obmyśleniu dla każdej grupy odpowiedniego szkolenia, stworzone zostały dla wielu z obecnych kierowników gospodarstw (poza pozbawionymi wszelkich kwalifikacji) możliwości pozostania na dotychczasowym stanowisku.

Problem kierownictwa wiąże się z problemem właściwego kierunku produkcji i systemu gospodarowania w gospodarstwach państwowych. Realnie istniejące warunki przyrodnicze i ekonomiczne gospodarstwa dyktuje wybór najważniejszego kierunku produkcyjnego, a stan wyposażenia w środki produkcji wybór właściwego systemu gospodarki. Dla analizy i oceny zespołu czynników wytyczających kierunek i system produkcji, konieczne jest jednak odpowiednie przygotowanie teoretyczne i praktyczne. W warunkach aktualnych tylko nieliczni kierownicy gospodarstw są w stanie tego rodzaju analizę przeprowadzić i powziąć odpowiednie decyzje co do organizacji gospodarstwa.

Dopóki nie zostanie uzupełniony skład odpowiedniej kadry kierowników należy w zakresie organizacji gospodarstw szukać innych metod działania. Niewątpliwie doniosłym instrumentem takiego działania są plany urzędniowe gospodarstw sporządzane przez specjalistów o odpowiednim przygotowaniu teoretycznym i długoletniej praktyce. Utworzone w roku 1954 tzw. Biuro Urządzeń i Melioracji Rolnych (BUMR) przy Ministerstwie PGR (obecnie Min. Rolnictwa) miało za zadanie stopniowe objęcie planami urzędniowymi wszystkich gospodarstw PGR. Jednakże i tu poziom kierowników gospodarstw stanął w praktyce na przeszkodzie. Znaczne ilości sporządzonych planów stały się jedynie dokumentami historycznymi wskutek nieumiejętności personelu terenowego poradzenia sobie z przejściami siewnymi, oraz wskutek narzuconych w ubiegłych latach z góry, przez centralne organy planowania, powierzchni zasiewów niektórych roślin uprawnych itp. W okresie „po-

październikowym” zwrócono pilną uwagę na plany urządzeniowe, zapewniając nadzór i kontrolę wprowadzania ich w życie.

Objęcie wszystkich gospodarstw planami urządzeniowymi powinno w znacznej mierze zapewnić właściwy kierunek produkcji i racjonalną organizację oraz ułatwić nadzór i kontrolę nie tylko w zakresie wykonania planów, ale także w zakresie prawidłowości i nakładów inwestycyjnych.

Ten ostatni problem zasługuje na szczególną uwagę. O jaki rząd wielkości tu chodzi wystarczy przytoczyć liczby charakteryzujące nakłady inwestycyjne (łącznie ze wzrostem stanu inwentarza produkcyjnego) w okresie planu 6-letniego (1950—1955).

Wzrost pogłowia zwierząt w sztukach:

krowy	106 465
konie	30 964
świnie maciory	47 589
owce matki	73 356

Budynki mieszkalne:

dla pracowników stałych wybudowano izb	68 717 szt.
„ „ sezonowych „ pomieszczeń	49 376 „

Budynki inwentarskie:

dla bydła wybudowano stanowisk	176 920 „
„ świń „ „	511 656 „
„ owiec „ „	159 972 „

Mechanizacja:

wzrost ilości traktorów przeliczonych na 15 KM	14 480 szt.
„ „ kombajnów	1 724 „

Sumy wydatkowane na nakłady inwestycyjne w zakresie budownictwa, zakupu inwentarza martwego i melioracji wynosiły:

w 1956 r.	1 906 770 tys. zł
w 1957 r.	2 212 083 „ „

Zagadnienie rolniczo-właściwego i ekonomicznie racjonalnego planowania inwestycji może znaleźć rozwiązanie w planach urządzeniowych.

W planach tych inwestycje są ściśle zharmonizowane z zaprojektowanym kierunkiem i wielkością przewidywanej produkcji, a przede wszystkim z zapewnieniem warunków stałego wzrostu kultury i żyzności gleby.

Obok planów urządzeniowych poważną rolę dla organizacji gospodarstw i ustalenia racjonalnych kierunków produkcji odgrywa pozbycie się gruntów nie nadających się do gospodarki wielkotowarowej. Przeprowadzono we wszystkich Zarządach Wojewódzkich rewizję stanu posiadania gospodarstw w sensie wydzielenia w oddzielną grupę (tzw. grupę C) gruntów przeznaczonych do oddania innym użytkownikom.

Przy typowaniu gruntów przeznaczonych do przekazania na cele spółdzielcze i osadnicze, czynnikiem decydującym było położenie tych gruntów w stosunku do osiedla gospodarczego i pozostałego obszaru użytków rolnych. W rezultacie nastąpi likwidacja tzw. enklaw, szachownicy, gruntów zbyt odległych od ośrodka gospodarczego, mniejszych powierzchni gruntów ornych odciętych od głównych kompleksów przeszkodami terenowymi itp. Gospodarstwo zwolnione od obowiązku uprawiania tych gruntów uzyskuje możliwość bardziej racjonalnego rozplanowania pól

i zaprojektowania plodozmianów, oraz poważnych oszczędności w nakładach na transport itp.

Grunty wytypowane do przekazania lasom państwowym obejmują w istocie rzeczy nieużytki nadające się do zalesienia. Uprawianie tych gruntów stanowiło dotychczas dla gospodarstw państwowych poważne obciążenie i wpływało na obniżenie ogólnego efektu produkcyjnego i finansowego.

Głównym celem reform dokonanych po 1956 r. jest podniesienie poziomu kultury i wydajności gleby. Tylko w ten sposób można będzie osiągnąć wzrost wartości znajdującej się w użytkowaniu PGR części majątku narodowego oraz wzrost produkcji i towarowości PGR.

Jeśli PGR mają w przyszłości spełnić rolę przykładu wyższości gospodarki wielkotowarowej nad drobnotowarową, muszą odpowiadać trzem następującym warunkom:

- 1) odznaczać się wysoką i stale wzrastającą kulturą gleby,
- 2) uzyskiwać coraz wyższe wydajności produkcyjne i coraz większą towarowość,
- 3) dzięki dobrej organizacji gospodarstw osiągać wzrastającą efektywność nakładów i wydajność pracy, a w rezultacie rentowność produkcji.

Od chwili rozpoczęcia stosowania środków zaradczych zmierzających do osiągnięcia zarysowanych wyżej celów, dzieli nas w chwili obecnej zaledwie dwa lata. Jest to okres w produkcji rolniczej zbyt krótki, aby można mierzyć i oceniać słuszność dotychczas wprowadzonych w życie zmian organizacyjnych. Zbyt pochopne wysuwanie wniosków pozytywnych, czy negatywnych w oparciu o wyniki tylko jednego roku gospodarczego 1957/58 mogłoby łatwo wprowadzić w błąd.

Nie mniej jednak zarówno dane liczbowe z analizy gospodarczej roku bilansowego 1957/58 jak i fragmentaryczne dane niezakończonego roku 1958/59, rzucają już promień światła na interesujące nas zagadnienie,

Tabela 12

Niektóre wskaźniki wyników osiągniętych w 1956 i 1957/58 r.

Wyszczególnienie	1956 r.	1957/58 r.
Plony w q/ha		
4 zboża (z mieszanką)	11,9	13,6
buraki cukrowe	145,2	172,0
ziemniaki	106,0	101,6
rzepak	6,6	9,0
Produkcja zwierzęca:		
mleko od 1 krowy rocznie l.	2 198	2 321
Wartość produkcji towarowej w milj. zł wg jednolitych cen zbytu 1957/58 r.	5 275	6 175
Wynik finansowy — straty w milj. zł*)	4 737	3 322

*) dla 1956 r. w cenach porównywalnych z rokiem 1957/8: 5 317 mil. zł.

Interesująco wypada porównanie wielkości dochodu społecznego osiąganego w PGR w latach 1955, 1956 i 1957/58, oraz produkcji globalnej i towarowej brutto dla lat kalendarzowych 1956, 1957 i 1958.

Wyszczególnienie	Rok kalendarzowy		Rok gospodarczy
	1955	1956	1957/58
Dochód społeczny	1 977,8	1 421,5	2 393,0
Wskaźnik wzrostu	100%	71,9%	121,1%

Dochód społeczny obliczono jako sumę płac¹, odsetek bankowych, podatków i wyników bilansowych (zysk — strata).

Tabela 13

Produkcja globalna i towarowa (brutto) w cenach porównywalnych (NPG)

Rok kalendarzowy	Globalna (roślinna, zwierzęca i przemysł rolny) w milj. zł	Towarowa brutto w milj. zł	Stosunek produkcji towarowej do globalnej w %	Wskaźnik wzrostu produkcji towarowej w %
1956	11 270	6 029	54,1	100,0
1957	12 463	6 910	55,4	107,0
1958	13 095	7 251	55,4	112,0

Liczby w podanych tabelach (12 i 13) wydają się wyraźnie świadczyć o zwrocie na lepsze, jaki zaszedł w gospodarce PGR na przełomie roku 1956/57.

V. МАРЕНЖ, ВЛ. ЭНГЛИХТ
Польская Академия Наук
В а р ш а в а

ГОСУДАРСТВЕННЫЕ СЕЛЬСКИЕ ХОЗЯЙСТВА
(Обзор развития в отдельных периодах)

I

Содержание

В первой части статьи авторы обсуждают деятельность государственных хозяйств с первых пор их организации т. е. от 1946 г. до 1958 года, при чём различают 3 стадии развития: I — от 1949 года, 2-ая от 1956 года и 3-я от 1957 года.

В статье приводятся широкие данные из области динамики развития государственных хозяйств, подчёркиваются трудности развития в связи с военными разрушениями страны, при чём авторы обсуждают мероприятия в отдельных периодах.

Из проблем причиняющих Государственным хозяйствам самые большие трудности, авторы приводят следующие: а) непостоянство

¹ Na pozycję płac składa się: Fundusz płac + ubezpieczenia społeczne + wartość dodatkowych świadczeń na rzecz pracowników (mieszkania, różnice w cenie deputatów, świadczenia socjalne i kulturalno-oświatowe).

площади земельных угодий, б) ликвидация залежей, в) недостаток средств продукции, г) недостаток рабочей силы, д) организационные и кадровые трудности.

Авторы обсуждают направление организационных перемен и других после 1956 года, причём оценивают их положительно. Более подробно обсуждается проблема повышения уровня квалификации руководства хозяйствами.

W. MARINGE & WŁ. ENGLICHT
Polish Academy of Sciences
W a r s a w

OUTLINE OF STATE AGRICULTURAL FARMHOLDINGS DEVELOPMENT IN SUCCESSIVE PERIODS

I

S u m m a r y

In the first of their paper the authors have discussed activities of the State Agricultural Farmholdings since their foundation in 1956 through 1958, distinguishing three periods of development viz: the first period up to 1949, the second up to 1956, and the third up to 1957.

The paper contains ample statistical material characterizing the dynamics of the State Agricultural Farmholdings development, and emphasizes difficulties encountered in this development resulting from war damages suffered by Poland, as also gives critical approach to each of the three periods.

The following problems are considered by the authors as mostly contributing to difficulties experienced by the State Agricultural Farmholdings: a) variability of arable land acreage, b) liquidation of fallow lands, c) shortage of means of production, d) shortage of man-power, and e) staff and organization difficulties.

The authors consider trends in organization and other changes that occurred after the year 1956, and estimate their rightness. They give special concern to the problem of raising qualification level of farm managers.